

Universiteit Utrecht

Omstreden Zaken

hoe wij samenleven in een multireligieus landschap

Lesmodule

EEN ROEP IN DE SECULIERE WOESTIJN

Versie: 1121-1

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Werken met Omstreden Zaken	3
Tekst voor docenten: Oproep tot gebed: recht of reïschoppen?	3
Tekst voor leerlingen: Van jezelf laten horen! – de niet zo vanzelfsprekende vrijheid in Nederland	6
Tekst voor leerlingen: Arabische klanken in de Nederlandse samenleving	9
Literatuur	12
<i>Media</i>	12
<i>Bibliografie</i>	13
Lesgeven over Een roep in de seculiere woestijn	15
<i>Onderwerpen binnen de module</i>	15
<i>Vakdidactische uitleg over de Conceptuele benadering</i>	15
<i>Praktisch gebruik</i>	17
Over Religious Matters	19
<i>Auteur Omstreden Zaken</i>	20

Werken met Omstreden Zaken

Omstreden Zaken is opgezet om docenten zoveel mogelijk te helpen wetenschappelijk materiaal in te zetten in de lessen. Dit wordt bewerkstelligd door gepubliceerde onderzoeken te groeperen, samen te vatten en te herschrijven in bruikbare teksten voor scholieren.

Op deze manier kunnen docenten direct aan de slag met **wetenschappelijk onderbouwd materiaal**. Docenten kunnen zelf kiezen hoever zij zichzelf verdiepen in de onderwerpen. Het materiaal is los te gebruiken en expliciet **geen lessenserie!**

Naast de 'vertaling' van teksten worden tevens **didactische handvatten** aangereikt die al dan niet gebruikt kunnen worden. De voorgestelde werkvormen komen voort uit verschillende hedendaagse onderzoeken over (vak)didactiek en pedagogiek.

Tekst voor docenten: Oproep tot gebed: recht of reïschoppen?

Samenvoeging van boek en onderzoeksmateriaal van Pooyan Tamimi Arab (2017a; 2017b; 2015; Verkaaik & Tamimi Arab, 2016)

'Doe maar normaal, dan doe je al gek genoeg.' Een uitspraak waar menig Hollands kind mee is opgegroeid. De subjectiviteit van deze zin is evident, maar de gebruikers verwachten desondanks volkomen duidelijkheid bij de Ander, wanneer zij de uitspraak ten gehore brengen. Het is tevens de basis waar veel 'ongemakkelijkheden' in het publieke domein van de huidige Nederlandse samenleving op gestoeld zijn. Wat is normaal en wie bepaalt dat? Nederland is een seculiere rechtsstaat, wat in de volksmond vrij vertaald wordt naar: scheiding tussen kerk en staat. Het idee dat religie 'achter de voordeur' thuishoort en zich vooral niet moet laten zien in het publieke domein heeft hier sterk mee te maken (Tamimi Arab, 2017a, p. 13). De vraag die hierbij opkomt: is dit terecht? Een seculiere rechtsstaat is niet hetzelfde als een seculiere samenleving. Welke vormen van secularisme zijn er? Hoe zien wij deze terug in het publieke debat én de besluitvorming in Nederland omtrent religieuze uitingen in het publieke domein?

De azan (oproep tot gebed van de islam) kan, naast de praktische uitwerking als herinneringssysteem, begrepen worden als spirituele metafoor van de waarheid en de verandering in oriëntatie die plaatsvindt in de ziel van de gelovige (Tamimi Arab, 2017a, p. 21). Het hóren van de waarheid en de actie die daarop volgt door de gelovigen is een fundamenteel deel van religies, zoals het christendom en de islam (ibid.). In een seculier land, waar vrijheid van godsdienst en oproepen tot gebed grondrechtelijk worden beschermd, betekent dit dat de azan theoretisch zonder problemen ten gehore gebracht kan

en mag worden. Toch voelen mensen zich ongemakkelijk zodra moskeeën aankondigen dit te gaan doen. Femke Halsema, burgemeester van Amsterdam, benadrukte dat een versterkte oproep mag, maar vertelde aan het AD dat zij het niet nodig vond (Koops, 2019). Het argument van de woordvoerder van de Blauwe Moskee om de islam meer te normaliseren in Nederland, wuift Halsema weg. Dan zou de azan in het Nederlands moeten. Daarnaast gebruikt ze het veelgenoemde argument van niet-moslims dat tegenwoordig azan-apps bestaan, waardoor de oproep sowieso niet meer noodzakelijk is. Halsema geeft hier argumenten in het spectrum van cultureel secularisme, terwijl van politici wellicht verwacht kan worden dat zij redeneren vanuit het constitutioneel secularisme.

Een vaste definitie van secularisme is moeilijk te geven. In Nederland wordt het veelal uitgelegd als scheiding tussen kerk en staat, maar wat behoort dit precies in te houden? In *Module 0: Het seculiere paradigma van Omstreden Zaken* wordt uitgebreid ingegaan op de problematiek rond de definiëring van secularisme, secularisatie en seculier. Door een scheiding te maken tussen cultureel secularisme en constitutioneel secularisme is het mogelijk om de verschillende aspecten binnen het begrip te duiden. Hieronder worden onderdelen uit Module 0 kort herhaald en verweven met deze module.

Cultureel secularisme is de eigen interpretatie van wat een seculiere samenleving zou moeten zijn (Verkaaik & Tamimi Arab, 2016, p. 252). Een cultureel seculier idee is hiermee uiterst subjectief. Al wordt dit door de brenger van het idee niet zo gebracht. Het idee dat religie achter gesloten deuren hoort en niet in het publieke domein vindt hierdoor zijn weg terug in het debat rond de azan.

Tamimi Arab schrijft in het tweede hoofdstuk van zijn boek over de versterking van de oproep tot gebed (2017a), de eeuwenlange verboden van katholieke rituelen, zoals het luiden van kerkklokken en het houden van processies, en de mogelijke vergelijking met de huidige weerstand tegen de azan. Sinds de zestiende eeuw heeft Nederland officieel gewetensvrijheid, maar dit betekende niet dat men deze vrijheden mocht uiten op straat. Katholieken hebben twee eeuwen lang geen kerken mogen bouwen (p. 53) en processies op straat waren al helemaal ondenkbaar. De scheiding tussen kerk en staat in 1796 was bedoeld om een einde te maken aan sociale en politieke discriminatie op basis van religie, niet om religie te bannen uit het publieke domein (p. 58).

Eind achttiende eeuw kregen katholieken het recht om eigen kerken te bouwen, maar het openlijk vertoon werd niet getolereerd in het protestantse Nederland. In de negentiende eeuw werden katholieken bestempeld als achterlijk en bijgelovig (p. 59). Dezelfde argumenten worden in onze tijd nog steeds gebruikt, wanneer gesproken wordt over uitingen van religie in het openbaar (Adieu God?, 2015; McKenna, 2017). De polemiek is weinig veranderd, alleen zijn de brengers nu vaak zelf niet-religieus en zetten zij religie tegenover de waarden en normen van een vrije Westerse democratische samenleving. In de grote grondwetsherziening van 1848, onder leiding van en onder protest van Thorbecke, werd officieel een processieverbod opgenomen. Wel kregen katholieken voor het eerst het

recht om, met toestemming van de gemeente, op zondag de kerkklokken te luiden (p. 61). Ondanks het pasverworven recht werd het luiden van de kerkklokken, net als de azan nu, ervaren als het zich auditief opdringen in de publieke ruimte, religieuze belediging, geluidsvervuiling en simpelweg als onsympathiek (p. 58). Het cultureel seculiere argument dat 'kerkklokken altijd bij de Nederlandse cultuur hebben gehoord' valt hiermee volledig weg.

De sentimenten die hierboven geschetst worden zijn allemaal gebaseerd op cultureel secularisme. Politici, talkshowhosts en journalisten hebben allen een idee van hoe het seculiere Nederland er in hun ogen uit hoort te zien en zij projecteren hun ideeën op de publieke ruimte. Constitutioneel secularisme is een argumentatieve manier van kijken naar secularisme, dat zich baseert op de Nederlandse grondwet.

Ruim honderdvijftig jaar na het eerste koninklijk besluit door Koning Willem I (pp. 49, 66), werd bij de grondwetsherziening van 1983-1988 een speciaal artikel toegevoegd, waarin tevens rekening werd gehouden met de azan. De tekst van dat artikel is:

Klokgelui ter gelegenheid van godsdienstige en levensbeschouwelijke plechtigheden en lijkplechtigheden, alsmede oproepen tot het belijden van godsdienst of levensovertuiging, zijn toegestaan. De gemeenteraad is bevoegd ter zake regels te stellen met betrekking tot duur en geluidsniveau (artikel 10, wet openbare manifestaties).

Naast de grondwet wordt in het constitutioneel secularisme de scheiding tussen kerk en staat gebruikt, alleen wordt deze anders geïnterpreteerd dan bij cultureel secularisme. Het constitutioneel secularisme ziet de scheiding als manier waarmee de religieuze en niet-religieuze bevolking beschermd worden, tegen de seculiere overheid, in hun recht om zich al dan niet publiekelijk religieus te uiten (Verkaaik & Tamimi Arab, 2016, p. 254). De reactie van burgemeester Halsema op de azan van de Blauwe Moskee geeft haar interpretatie weer van seculier Nederland, ondanks dat ze benadrukt dat het wettelijk mag. Hiermee legt zij precies de vinger op de zere plek waar deze module over gaat. Constitutioneel secularisme leeft niet in de leefwereld van mensen, cultureel secularisme wel. Jongeren worden overladen met cultureel seculier gedachtegoed, zeker als het gaat om omstreden zaken als de azan in Nederland. Hun eigen (cultureel seculiere) idee kan pas gefundeerd worden, wanneer zij weet hebben van het constitutioneel secularisme en beseft hebben van de impact van de azan op moslims.

Tekst voor leerlingen: Van jezelf laten horen! – de niet zo vanzelfsprekende vrijheid in Nederland

Gebaseerd op het onderzoeksmateriaal van Pooyan Tamimi Arab

Een groot thema als ‘vrijheid’ heeft verschillende lagen en perspectieven waarop je ernaar kunt kijken. De geschiedenis van de slavernij en de wereldoorlogen laat ons zien hoe mensen leefden zonder vrijheid. Op 4 en 5 mei wordt aan deze vorm van vrijheid altijd ruimschoots aandacht besteed. Wij leven in een land waarin die vrijheid voor iedereen beschermd wordt, maar ook in deze tijd in ons deel van de wereld is vrijheid niet altijd vanzelfsprekend. Zo botsen de mensenrechten ‘vrijheid van meningsuiting’ en ‘bescherming tegen discriminatie’ vaak met elkaar in debatten en op sociale media. PVV-leider Geert Wilders is in 2020 schuldig bevonden aan groepsbelediging naar aanleiding van zijn ‘meer of minder Marokkanen’-uitspraak op een partijcongres in 2014. Terwijl Wilders zich beriep op zijn vrijheid van meningsuiting tijdens een debat, zag het gerechtshof het als onnodig kwetsen van een groep. Ondanks dat hij schuldig werd bevonden, heeft hij geen straf gekregen. Het gerechtshof zag een (gevangenis)straf als overmatig leed voor Wilders. Dit laat zien hoe gecompliceerd zaken liggen als het gaat om ‘vrijheid’. De vrijheid van de één kan voor de ander juist vrijheidsbeperking geven. Waar ligt de grens? En hoe moet de Trias Politica (wetgevende macht, uitvoerende macht en rechtsprekende macht) omgaan met vrijheid in een pluriforme samenleving?

De manier waarop Nederlanders denken over religie en vrijheid komt niet zomaar uit de lucht vallen. Nederland heeft een lange geschiedenis rond opkomen voor de vrijheid om zelf te mogen denken wat men wil. Dit wordt gewetensvrijheid genoemd, en deze vorm van vrijheid is voor het eerst vastgelegd tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648).

De Tachtigjarige Oorlog woedde tussen het katholieke Spanje en een aantal protestantse Nederlandse gewesten. In 1579 sloten deze Nederlandse gewesten een verdrag af, genaamd de Unie van Utrecht. In dit verdrag stonden voorwaarden van samenwerking om gezamenlijk de Spanjaarden te kunnen verslaan. Aangezien verschillende gewesten verschillende varianten van het protestantse christendom aanhingen, werd tevens in het verdrag opgenomen dat iedereen gewetensvrijheid had. De vrijheid om te geloven wat men wilde geloven, zonder hierom vervolgd te kunnen worden. De vrijheid van geweten is het begin van het vrijheidsdenken in de Lage Landen, al gingen er eeuwen voorbij voordat een verdere uitbreiding van vrijheid voor alle groepen in Nederland zou gaan gelden.

De Tachtigjarige Oorlog bezorgde de Lage Landen onafhankelijkheid en daarmee de mogelijkheid tot zelfbestuur. In het dagelijks bestuur bleek al snel dat ‘vrijheid’ zeer multi-

interpreteerbaar is. Vrijheid was prima zolang het bij het geweten bleef, maar werd problematischer als het publieke uiting kreeg. Met name het laten zien wie je bent en wat je gelooft in het publieke domein (op straat) werd voor grote groepen niet toegestaan. Katholieke christenen hebben twee eeuwen lang geen kerken mogen bouwen in het protestantse Nederland. Het houden van katholieke processies (religieuze optochten) was verboden. Ruim twee eeuwen na de Unie van Utrecht, in 1796, werd de scheiding van kerk en staat uitgeroepen om dit soort discriminatie tegen te gaan.

Eind achttiende eeuw kregen katholieken het recht om eigen kerken te bouwen, maar het luiden van kerkklokken en processies op straat waren nog steeds verboden. De uitspraak 'doe maar normaal, dan doe je al gek genoeg' lijkt uit die tijd te stammen. Uiterlijk vertoon werd niet gewaardeerd. De protestantse Nederlanders, die in de meerderheid waren, zagen geen nut in al die poeha. In de negentiende eeuw werden katholieken door protestanten bestempeld als achterlijk en bijgelovig, ondanks dat beide groepen christelijk zijn. Halverwege de negentiende eeuw werd over het algemeen het luiden van kerkklokken, als aankondiging van de mis op zondag, toegestaan in Nederland. Al was het toen niet meer verboden, het luiden van de kerkklokken werd door velen ervaren als religieuze belediging van anderen, als geluidsvervuiling en simpelweg als onsympathiek. Een geluid dat veel mensen nu als 'onderdeel van de Nederlandse cultuur' ervaren, blijkt een moeilijke start te hebben gehad. Hetzelfde lijkt nu te gebeuren bij andere groepen die in het publieke domein van zich willen laten horen.

Nederland is een seculiere staat. Dit is een staat waarin religies geen inhoudelijke invloed hebben op de regelgeving van het land en waarin de leiders van het land zich niet inhoudelijk mogen bemoeien met religies. In het kort wordt dit 'scheiding tussen kerk en staat' genoemd, maar het ligt iets gecompliceerder dan dat. Een volledige scheiding is niet mogelijk, aangezien religieuze organisaties (kerk) zich aan de wet (staat) moeten houden. En andersom moet de staat soms uitspraken doen over religieuze praktijken als deze te maken hebben met het publieke domein. Alles heeft te maken met de term 'vrijheid', en waar de grenzen van die vrijheid liggen.

De basis van de vrijheid in Nederland staat in Artikel 1 van de Nederlandse Grondwet (PDC, a):

Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.

Met andere woorden: de vrijheid die een persoon geniet, geldt óók voor een ander persoon. Hier mag geen uitzondering op worden gemaakt. Wanneer katholieke kerken op zondag hun klokken mogen luiden als aankondiging van de mis, dan mogen ándere religieuze groepen

ook geluid maken om de dienst aan te kondigen. Wanneer dit verboden wordt voor de een en niet voor de ander, is er sprake van discriminatie. Naast Artikel 1, gaat Artikel 6 dieper in op de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging (PDC, b):

- 1. Ieder heeft het recht zijn godsdienst of levensovertuiging, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.*
- 2. De wet kan ter zake van de uitoefening van dit recht buiten gebouwen en besloten plaatsen regels stellen ter bescherming van de gezondheid, in het belang van het verkeer en ter bestrijding of voorkoming van wanordelijkheden.*

Artikel 6 benadrukt de vrijheid voor gelovigen, mits men binnen de wet blijft handelen, maar legt ook een beperking op. In het tweede deel wordt gesteld dat de staat bepaalde zaken die zich in het publieke domein afspelen kan verbieden. Een verbod kan alleen als het bijvoorbeeld de gezondheid van mensen op straat aan kan tasten. Een volledige scheiding tussen kerk en staat is niet mogelijk, maar wat is dan het nut van die scheiding?

De scheiding tussen kerk en staat is bedoeld om alle groepen in Nederland te beschermen, tegen de seculiere overheid, in hun recht om zich te uiten in het publieke domein. Het is de rol van de seculiere overheid om te controleren of groepen, zoals religieuze groepen, binnen de grondwet handelen en gelijk behandeld worden binnen de samenleving. Dit wordt constitutioneel secularisme genoemd. Hier gaat het niet om gevoel, maar juist om de wettelijke rechten en plichten. In de praktijk wordt het 'seculier zijn' van Nederland door veel mensen anders uitgelegd.

Een andere uitleg voor het 'seculier zijn' van Nederland is dat *dús* religies hier niet thuishoren, tenminste niet op straat. Religie hoort achter de voordeur plaats te vinden en men moet vooral anderen er niet mee opzadelen. Deze denkvorm over secularisme heet **cultureel secularisme**. Een groot verschil met constitutioneel secularisme is dat cultureel secularisme een mening geeft over hoe een seculiere cultuur eruit behoort te zien.

In Nederland is de manier van denken hierover mede gevormd door politicus Pim Fortuyn, die in zijn interviews progressieve waarden als tegenpool neerzette van religies. Met progressieve waarden wordt onder meer het Verlichtingsdenken bedoeld, waarbij de rede, wetenschap, moderniteit en vooruitgang belangrijk zijn. Een aantal progressieve waarden zijn bijvoorbeeld: gendergelijkheid, vrijheid en gelijke verdeling van welvaart. Pim Fortuyn zette daartegenover 'de terugkeer van religie', waardoor religies ouderwets en achterhaald leken. In Nederland ging het imago van *á*lle religies ineens erg lijken op het imago van de katholieken in de negentiende eeuw. Ondanks dat de groeiende seculiere Nederlandse bevolking het idee heeft dat religie achterhaald is, laten internationale onderzoeken zien dat

de wereld grotendeels religieus is. Men verwacht dat ruim 85% van de wereldbevolking zich in 2050 religieus noemt. Doordat cultureel seculiere ideeën het goed doen op sociale media, in debatten en in de krant, horen Nederlandse burgers verreweg het meeste over deze vorm van secularisme. Terwijl dit dus gestoeld is op een mening en niet op de grondrechtelijke situatie in Nederland.

Tekst voor leerlingen: Arabische klanken in de Nederlandse samenleving

Gebaseerd op het onderzoeksmateriaal van Pooyan Tamimi Arab

Het was vrijdagmiddag en na lange tijd regen liet eindelijk de zon zich weer zien. De kinderen bij Kinderdagverblijf het Zandkasteeltje in stadsdeel Slotervaart in Amsterdam waren heerlijk buiten aan het spelen. Ineens hoorden zij vreemde klanken. Het was een soort gezang. Een aantal kinderen herkenden het en keken blij naar de overkant van de straat, naar waar het geluid vandaan kwam. Dit hadden ze nog nooit zo gehoord in Nederland! De andere kinderen waren vooral verbaasd over het gezang dat ze hoorden. De medewerkers van het Zandkasteeltje deelden veelbetekenende blikken met elkaar. Het was zover. Ze hadden hier al over gelezen in de krant en op sociale media. De azan was nu ook doorgedrongen tot hun deel van de stad. De Blauwe Moskee, die tegenover hen stond, riep via de luidsprekers op tot het vrijdagmiddaggebed. Het belangrijkste gebed van de week.

De versterkte oproep tot gebed met een menselijke stem, de azan, wordt door nagenoeg alle moslims gezien als een onvervangbaar ritueel. De azan is gekoppeld aan twee van de vijf zuilen van de islam. De vijf zuilen zijn de vijf belangrijkste pijlers waar het geloof op gestoeld is. Dit zijn:

1. Shahada, de geloofsbelijdenis;
2. Salat, het rituele gebed;
3. Zakat, liefdadigheid;
4. Ramadan, vastentijd;
5. Hadj, pelgrimage naar Mekka.

De azan komt naar voren bij de shahada en de salat. Niet alleen de woorden van de azan zijn van belang in het belijden van het geloof, ook het letterlijk horen ervan speelt een rol. Zowel bij de geboorte als de dood worden de woorden van de azan gefluisterd in het oor, zodat een persoon begint en eindigt met God.

Dat de azan belangrijk is voor moslims is onmiskenbaar, en de meeste Nederlanders hebben geen problemen met de islamitische gebedsoproep wanneer zij zich bevinden in een land waar overwegend moslims wonen. Het wordt een ander verhaal als zij de azan horen vanuit hun eigen achtertuin. Het ten gehore brengen van de azan in het Nederlandse geluidscultuurlandschap stelt de religieuze tolerantie en het maatschappelijk fatsoen in Nederland op de proef. Het is niet alleen een versterking van een oproep, maar een versterking van de islam an sich. Reacties hierop zijn verschillend. Voor de Aksa Moskee in Den Haag worden mensen geïnterviewd over de azan. Een oudere man haalt zijn schouders: "Als ze een gebouw mogen hebben, waarom dan niet meteen een gebedsoproep?" Een jongeman denkt daar anders over: "Dit is niet meer normaal. Dit is Nederland niet meer." De vraag is: in hoeverre is de Nederlandse samenleving klaar voor deze volgende stap in pluriformiteit?

De Nederlandse samenleving is een seculiere samenleving. In de publieke ruimte, zoals op straat, hebben alle groepen dezelfde rechten. De 'kleur' van de overheid mag daar geen invloed op hebben. In 2013 heeft Geert Wilders parlementaire vragen gesteld over de versterkte azan. Het antwoord van Lodewijk Asscher, de toenmalige minister van Sociale Zaken, was eenduidig: "Het principe van de scheiding tussen kerk en staat houdt in dat de overheid religies of wijzen van geloofsbelijdenis niet discrimineert of de een rechten geeft die zij een ander verbiedt". Artikel 6 van de Nederlandse grondwet stelt religies in de gelegenheid om hun gelovigen op te roepen om naar het heilige gebouw te komen of te gaan bidden. Een ons nu bekend voorbeeld zijn de kerkklokken op zondagmorgen, maar ook de azan valt hieronder. Vanuit een constitutioneel seculier perspectief (dus vanuit de grondwet bekeken), hebben alle moskeeën in Nederland het recht op een versterkte gebedsoproep, voor alle gebedsmomenten, dus vijf keer op een dag en zeven dagen in de week. Maar de gelijke rechten van de azan ten opzichte van kerkklokken, betekent nog niet dat de azan vanuit een cultureel perspectief als gelijk wordt gezien.

Sinds de jaren '80 van de twintigste eeuw wordt de versterkte azan gebruikt door een aantal moskeeën in Nederland, maar nooit voor alle gebedsmomenten. In 2017 maakte nog geen 10% gebruik van hun recht op de versterkte azan en dan meestal één keer in de week op vrijdag. Ondanks dat ze het recht hebben de azan te versterken, kiezen moslims hier niet voor vanwege de sterke negatieve reacties van de niet-islamitische buurtbewoners. Ook binnen de islamitische gemeenschap is tweestrijd over de versterkte azan. Voor een deel van hen is de versterkte azan niet alleen gelinkt aan de vijf zuilen, maar ook aan het recht om zich thuis te mogen voelen in de Nederlandse samenleving. Anderen willen de gebedsoproep niet opdringen aan mensen die het niet willen horen. De azan lijkt hierin een nieuwe rol te krijgen, namelijk die van identiteits- en cultuurpunt van Nederlanders. Een gevoel van nostalgie komt aan beide kanten van het argument op: nostalgie naar hoe het vroeger was in Nederland én nostalgie naar het thuis voelen in Nederland.

Een veel gehoord argument is dat religie achter gesloten deuren hoort en niets te zoeken heeft in de publieke ruimte. Gezien de inhoud van Artikel 6 is hier sprake van een mening, niet een wettelijke uitleg van het seculiere Nederland. Het verbieden van religieuze uitingen in de publieke ruimte, zoals dit argument impliceert, kan óók gezien worden als een vorm van onderdrukking van moslims die de azan ten gehore willen brengen. Als de versterkte azan verboden wordt, dan moet hetzelfde gelden voor katholieke christenen die een processie willen houden. Religie achter gesloten deuren zou een einde betekenen van het luiden van kerkklokken bij bruiloften of begrafenis en zet een streep door het immens populaire spektakel The Passion. Voor velen is dit een té grote stap, maar dat neemt niet weg dat ze een versterkte azan niet nodig vinden. Zeker wanneer de huidige technologieën genoeg alternatieven bieden, zoals een app op de smartphone. Vanuit dit perspectief wordt een onderscheid gemaakt tussen religieuze geluiden en uitingen die volgens aanhangers hiervan thuishoren in Nederland (zoals vanuit het christendom) en geluiden en uitingen die hier niet thuishoren (zoals de azan). Los van wat grondrechtelijk bepaald is, maar ook binnen de grondwet, gaan tegenstanders op zoek naar manieren waarop de versterkte azan verboden kan worden.

Artikel 6 spreekt over een aantal uitzonderingen, waardoor het recht ingeperkt kan worden (PDC, b):

De wet kan ter zake van de uitoefening van dit recht buiten gebouwen en besloten plaatsen regels stellen ter bescherming van de gezondheid, in het belang van het verkeer en ter bestrijding of voorkoming van wanordelijkheden.

In de publieke ruimte spreekt men onder meer van (geluids)overlast, wanneer geluid boven de 70 decibel uitkomt. Verschillende groepen hebben tevergeefs geprobeerd aan te tonen dat de versterkte azan hier bovenuit kwam. Tot op heden is er ook geen sprake van 'wanordelijkheden', waardoor de versterkte azan op grond van Artikel 6 verboden kan worden. De jongeman bij de Aksa Moskee in Den Haag noemde eens het horen van de azan 'niet meer normaal' en niet passend in het Nederlandse geluidslandschap. Toch is het de Nederlandse grondwet die juist de vrijheid van religieuze uitingen beschermt.

In de afgelopen twintig jaar is het religieuze landschap van Nederland zichtbaar aan het veranderen. Steeds meer katholieke kerken organiseren processies, evenals de Hare Krishna. Daarnaast worden heilige gebouwen geopend voor sikh, joden, hindoes en mormonen. Dit allemaal tegelijkertijd met de ontkerkelijking van de Nederlandse meerderheid, waardoor de bewering dat Nederland een homogeen christelijk land is niet meer hoog te houden is. Tweehonderd jaar geleden was het luiden van de kerkklok verboden. Wie weet is over tweehonderd jaar de versterkte azan op vrijdagmiddag net zo normaal als het horen van de klokken op zondagochtend. Nederland heeft vrijheid hoog in het vaandel staan. Zolang mensen die vrijheid nog steeds belangrijk vinden en deze blijven beschermen zal dit

consequenties met zich meebrengen. Religieus of levensbeschouwelijk pluralisme is een noodzakelijk gevolg van die vrijheid.

Literatuur

Media

- **Opinie: Azan aan de IJssel** (Weijts, 2019) <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/10/30/azan-aan-de-ijssel-a3978484>
- **Blog van Pooyan Tamimi Arab: Religieuze geluiden in een liberale democratie** (2019) <https://religiousmatters.nl/religieuze-geluiden-in-een-liberale-democratie/>
- **Blauwe Moskee wil met luidsprekers oproepen tot gebed. Mag dat?** (Soetenhorst, 2019a) – korte en duidelijke uitleg van het verzoek tot oproep. https://www.parool.nl/nieuws/blauwe-moskee-wil-met-luidsprekers-oproepen-tot-gebed-mag-dat~b117fa0a/?utm_source=link&utm_medium=app&utm_campaign=shared%20content&utm_content=free
- **Mogelijk al komende maand versterkte gebedsoproep Blauwe Moskee** (Soetenhorst, 2019b) – algemene uiteenzetting van de informatieavond voorafgaand aan de oproep. https://www.parool.nl/nieuws/mogelijk-al-komende-maand-versterkte-gebedsoproep-blauwe-moskee~b9f45150/?utm_source=link&utm_medium=app&utm_campaign=shared%20content&utm_content=free&referer=https%3A%2F%2Fwww.ad.nl%2Famsterdam%2Fhalsema-vindt-versterkte-
- **Halsema vindt versterkte gebedsoproep Blauwe Moskee niet van deze tijd** (Koops R., 2019) – Burgemeester Femke Halsema legt uit waarom zij tegen de versterkte oproep is. <https://www.ad.nl/amsterdam/halsema-vindt-versterkte-gebedsoproep-blauwe-moskee-niet-van-deze-tijd~a7658e06/>
- **Scheiding van kerk en staat en de bestuurlijke praktijk in Frankrijk; de relevantie van de Frans-Algerijnse geschiedenis** (Jansen Y., 2010) – artikel over secularisme en de uitwerking van de scheiding tussen kerk en staat op de islam. <http://eutopiainstitute.org/2011/03/scheiding-van-kerk-en-staat-en-de-bestuurlijke-praktijk-in-frankrijk-de-relevantie-van-de-frans-algerijnse-geschiedenis/>

Bibliografie

Beekers, D. (2016). Sacred residue. In S. Lanwerd (Red.), *The Urban Sacred: How Religion Makes and Takes Place in Amsterdam, Berlin and London/Städtisch-religiöse Arrangements in Amsterdam, Berlin und London* (pp. 39-41). Berlijn: Metropol.

Beekers, D. (2017). De waarde van verlaten kerken. In O. Verkaaik *Gods huis in de steigers* (pp. 161-192). Amsterdam, AUP.

Beijen, F. (2019, september 1). *Ontkerkelijking in beeld: 8 bijzondere verbouwde kerken*. Opgeroepen op februari 15, 2021, van Quest: <https://www.quest.nl/maatschappij/cultuur/g28756523/ontkerkelijking-in-beeld-8-bijzondere-verbouwde-kerken/?slide=7>

Bernts, T., & Berghuijs, J. (2016). *God in Nederland 1966-2015*. Utrecht: Ten Have.

Cuperus, J. (2019). *The Sacred Lives of Things; Revaluating church objects as heritage and commodities*. Utrecht University, RMA Thesis Religious Studies.

De Fijter, N. (2021, februari 4). *Honderden kerken worden huis of kantoor; de herbestemming neemt een vlucht*. Opgeroepen op februari 15, 2021, van Trouw: <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/honderden-kerken-worden-huis-of-kantoor-de-herbestemming-neemt-een-vlucht~bb11ab72/>

De Groot, I. (2020). Narratief levensbeschouwelijk onderwijs. In M. van Dijk-Groeneboer (Red.), *Handboek Vakdidactiek Levensbeschouwing & Religie* (pp. 265-276). Studio.

Fens, S. (2020, juli 1). *Hoe een DJ de kerk van Lievelede ontheiligde*. Opgeroepen op maart 15, 2021, van Trouw: <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/hoe-een-dj-de-kerk-van-lievelede-ontheiligde~b709486e/>

Koster, M. (sd). *Waarom lopen de kerken leeg?* Opgeroepen op februari 15, 2021, van NPO Kennis: <https://npokennis.nl/longread/7931/waarom-lopen-de-kerken-leeg>

Kuyk, E. (2017, september 11). *Meervoudig gebruik van kerkgebouwen en geloofsgemeenschap*. Opgeroepen op november 2, 2020, van Religious Matters: <https://religiousmatters.nl/meervoudig-gebruik-van-kerkgebouwen-en-geloofsgemeenschappen/>

Kuyk, E. (2017, april 20). *Verscheuren van Jezus verbindt niet*. Opgeroepen op februari 15, 2021, van Religious Matters: <https://religiousmatters.nl/verscheuren-van-jezus-verbindt-niet/>

Meyer, B. (2019a). Recycling the Christian past; The heritagization of Christianity and national identity in the Netherlands. In R. Buikema, & A. Buyse (Red.), *Culture, Citizenship and Human Rights* (pp. 64-88). Londen en New York: Routledge.

Meyer, B. (2019b). Christendom als erfgoed. In J. Wagemakers, & L. van Liere (Red.), *Wie is er bang voor religie; waarom kennis van religie belangrijk is* (pp. 106-115). Almere: Parthenon.

Religious Matters. (2019). *About*. Opgeroepen op oktober 22, 2019, van Religious Matters in an Entangled World: <https://www.religiousmatters.nl/about/>

Relimarkt. (sd). Opgeroepen op maart 2021, 29, van Relimarkt: <https://www.relimarkt.nl/start>

SLO. (2019, oktober 2). *Bronnenonderzoek*. Opgeroepen op juni 3, 2021, van SLO: <https://www.slo.nl/thema/meer/onderzoek-zes/bronnenonderzoek/>

SLO. (2019, november 21). *Handreiking voor docenten*. Opgeroepen op juni 3, 2021, van SLO: <https://www.slo.nl/thema/meer/onderzoek-zes/handreiking-docent/>

SLO. (2021, juni 1). *Onderzoek in zes stappen*. Opgeroepen op juni 3, 2021, van SLO: <https://www.slo.nl/thema/meer/onderzoek-zes/>

Stengs, I. (2014). Sacred Waste. *Material Religion*, 10 (2), 235-238.

Trompert, S. (2018, december 18). *Van kerk naar woning: nieuwe bewoners voor het Huis van God*. Opgeroepen op februari 23, 2021, van RTL Nieuws: <https://www.rtlnieuws.nl/economie/artikel/4396636/van-kerk-naar-woning-nieuwe-bewoners-voor-het-huis-van-god>

Van der Breggen, M., & de Fijter, N. (2019, juni 25). *Een op de vijf kerken is geen kerk meer*. Opgeroepen op februari 15, 2021, van Trouw: <https://www.trouw.nl/nieuws/een-op-de-vijf-nederlandse-kerken-is-geen-kerk-meer~b033cc0f/#:~:text=Nederland%20telt%20in%20totaal%20een,panden%20is%2020%20procent%20herbestemd>

Van der Harst, A., van den Berg, B., & Fortuin-van der Spek, C. (2007). *Verhalen verbinden - ruimte voor vertellen op school*. Meppel: Giethoorn ten Brink.

Witlox, M. (2021, februari 6). *Te koop: kerk voor een prikkie*. Opgeroepen op februari 15, 2021, van RTL nieuws: <https://www.rtlnieuws.nl/economie/artikel/5212544/kerken-verkoop-colliers-kosten?fbclid=IwAR1Ym2ltT569ii3pJ1Kk9dlCJDWvAhgEuYYhHGI84j2EdCT6cBsoXcO3iYg>

Lesgeven over Een roep in de seculiere woestijn

Onderwerpen binnen de module

- Ethiek – meten met twee maten binnen één land/wet;
- Cultureel secularisme & constitutioneel secularisme;
- Scheiding tussen kerk & staat – wat betekent dit nu eigenlijk?
- Religieuze diversiteit – wel/niet in mijn straat;
- Publieke ruimte – van iedereen of aan hoofdcultuur gebonden?
- Secularisme – verschillende vormen, verschillende uitingen

Aangrenzende onderwerpen, zelf toe te voegen:

- Xenofobie, ethnocentrisme, polycentrisme
- Universalisme vs cultureel relativisme

Vakdidactische uitleg over de Conceptuele benadering

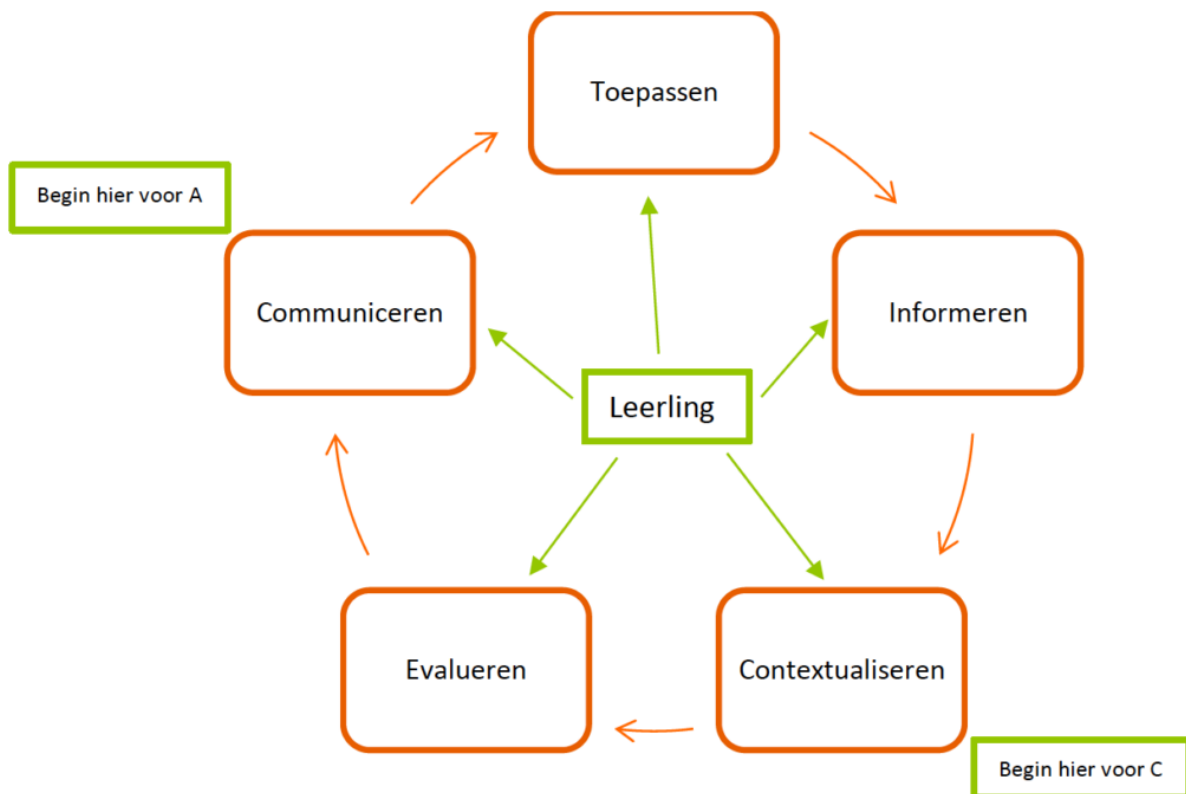
Het didactische model van Clive Erricker (2010) koppelt het eigen narratief en de belevingswereld van de leerlingen aan religieuze concepten en actuele religieuze fenomenen. Om dit te bewerkstelligen maakt Erricker onderscheid in drie types concepten (pp. 112-113):

A-concepten: begrippen die algemeen bekend zijn voor zowel religieuze- als niet-religieuze ervaringen. Denk aan: lijden, rechtvaardigheid en vrijheid

B-concepten: begrippen die voorkomen in nagenoeg alle religies en gebruikt worden in de fenomenologische benadering van religie. Denk aan: heilig, profeet en verlossing.

C-concepten: sleutelbegrippen die specifiek zijn voor een bepaalde religie. Denk aan: heilige Drie-eenheid, Dukkha en Oemma.

Alle mensen hebben een eigen interpretatie van of verhouding tot A-concepten. Door leerlingen hier eerst, vanuit hun eigen leven, over na te laten denken, landen de B- en C-concepten in een later stadium beter. Het is ook mogelijk om juist bij een C-concept te starten, waardoor leerlingen er uiteindelijk achter komen dat dit C-concept toch niet zo ver van hun eigen wereld afstaat als zij dachten. Om de gang van A- naar C-concept in goede banen te leiden, heeft Erricker onderstaande cyclus opgesteld.

In de bijdrage *Het didactische model van Clive Erricker: een conceptuele benadering van het vak Godsdienst/Levensbeschouwing* omschrijft Jeannette den Ouden (2020, p. 334) de stadia van het conceptuele model als volgt:

1. **Communiceren:** Verkennen en expliciteren van eigen ervaringen en daaruit afgeleide opvattingen over een bepaald levensbeschouwelijk concept (Wat is mijn mening eigenlijk over dit A-concept? [red.]).
2. **Toepassen:** Eigen opvattingen over dit bepaalde concept toepassen op een specifieke situatie of context om de eigen opvattingen te kunnen herkennen, problematiseren, bevragen, rechtvaardigen, nuanceren, etc. (Welke voor- en nadelen zijn rond dit concept te vinden? [red.]
3. **Informeren:** Onderzoek naar de interpretaties en betekenissen van het concept waar de cirkel is gestart of van een daarmee samenhangend religieus/levensbeschouwelijk concept of van een nieuw geïntroduceerd concept. (Wat betekent het C-concept eigenlijk voor mensen? [red.]. Eventuele introductie van het B-concept.)
4. **Contextualiseren:** Het concept onderzoeken in de concrete context van levensbeschouwelijke praktijken en teksten, zowel vergelijkend (dus in diverse levensbeschouwelijke contexten) als verdiepend binnen de context van een bepaalde

of enkele levensbeschouwing(en). (Hoe werkt het C-concept in specifieke situaties? Welk B-concept past erbij? [red.]

5. **Evaluëren:** Deze fase kent twee componenten, namelijk de vraag naar de waarde van het concept voor een persoon die behoort tot een bepaalde levensbeschouwelijke groep en voor de leerling zelf. (Wat betekent het C-concept vanuit het insider-perspectief en vanuit het outsider-perspectief? Hoe verhoudt het C-concept zich tot het A-concept en mijn ideeën over het A-concept? [red.]

Praktisch gebruik

Een roep in de seculiere woestijn & de conceptuele benadering

A-concept	Vrijheid
B-concept	Constitutioneel secularisme en cultureel secularisme
C-concept	(De versterkte) Azan

1.

Communiceren   VRIJHEID

Duur: 10 minuten (of als huiswerk)

Groepsgrootte: 1 persoon

Opdracht: Aan welke tien woorden denk je als je aan vrijheid denkt? Wat betekent vrijheid voor jou? Bij welk onderdeel in jouw leven zou jij méér vrijheid willen en waarom?

2.

Toepassen

Duur: 10 minuten

Groepsgrootte: 2 personen

Opdracht: Maak een top 3 van voordelen van vrijheid. Maak een top 3 van nadelen van vrijheid. Stel: De school vindt vrijheid ontzettend belangrijk en wil het vrij kunnen uiten van jezelf/of jezelf kunnen zijn promoten binnen de school. Ze vinden het zelfs zo belangrijk dat er een nieuwe schoolregel komt. Vanaf volgende week mag iedereen in de pauze eigen muziek afspelen via zelf meegebrachte boxen.

- Wat gaat er goed/mis in deze situatie? Maak gebruik van het concept 'vrijheid' in jullie uitleg.
- Hoe kan het concept vrijheid vanuit verschillende groepen in de school ingezet worden om gelijk te krijgen?

3.

Informeren CONSTITUTIONEEL- & CULTUREEL SECULARISME

Duur: 20 minuten

Groepsgrootte: 1-2 personen

Opdracht: Lees 'Theoretische uitleg voor leerlingen: Van jezelf laten horen!' Op welke twee manieren kan gekeken worden naar de scheiding tussen kerk en staat? Welke grenzen aan vrijheid hebben religieuze groepen in Nederland ervaren in de geschiedenis? Wat is de rol van de staat wanneer gesproken wordt over vrijheid?

4.

Contextualiseren DE (VERSTERKTE) AZAN

Duur: 20 minuten

Groepsgrootte: 1-2 personen

Opdracht: Lees 'Theoretische uitleg voor leerlingen: Arabische klanken in de Nederlandse samenleving'. Lees nieuwsberichten die door de docent zijn aangeleverd.
Argumenteer waarom de versterkte azan thuis hoort in de Nederlandse publieke ruimte.
Argumenteer waarom de versterkte azan niet thuis hoort in de Nederlandse publieke ruimte.

5. Evalueren

Deel 1

Duur: 5 minuten

Groepsgrootte: 1 persoon

Opdracht: Wat betekent de versterkte azan (in de Nederlandse publieke ruimte) voor moslims? Met alle teksten en besprekingen in het achterhoofd: wat betekent de versterkte azan in Nederland voor jou? Vind je het goed/niet goed als dit gebeurt en waarom vind je dat?

Deel 2

Duur: 15 minuten

Groepsgrootte: 3-4

Opdracht: Bespreek als eerste kort de bovenstaande vragen. Wat heeft de versterkte azan te maken met vrijheid? In hoeverre is jullie/jouw mening over vrijheid veranderd? Geef argumenten met gebruik van verschillende begrippen uit de teksten.

Over Religious Matters

Het onderwijsproject *Omstreden Zaken* is onderdeel van het onderzoeksproject *Religious Matters in an Entangled World* van Universiteit Utrecht onder leiding van Birgit Meyer. Op de website (Religious Matters, 2019) wordt het onderzoek uitgelegd:

Religie doet er toe, ook vandaag de dag. Toen West-Europa in de tweede helft van de twintigste eeuw begon te ontkerkelijken, dachten veel mensen – binnen en buiten de wetenschap – dat religie in de toekomst uit de samenleving zou verdwijnen. Volgens de secularisatie-theorie zou modernisering per definitie gepaard gaan met secularisatie. Wie nu om zich heen kijkt, ziet dat religie niet zomaar verdwenen is. Dit geldt niet alleen voor Afrika en Azië, maar ook voor de westerse wereld. Wel is de manier waarop mensen hun geloof beleven en in de praktijk brengen voortdurend aan verandering onderhevig. Vooral de grote steden worden gekenmerkt door een toenemende religieuze diversiteit. Mensen met verschillende geloofsovertuigingen wonen zij aan zij met uitgesproken atheïsten, agnosten en spirituele zoekers.

Deze veranderingen hebben alles te maken met globalisering. Verschillende delen van de wereld raken steeds meer met elkaar vervlochten. Dit uit zich bijvoorbeeld in de groei van de internationale handel, de komst van nieuwe communicatietechnieken en de toenemende migratie. Deze verbondenheid leidt tot nieuwe mogelijkheden, maar zorgt er ook voor dat mensen vaker dan ooit geconfronteerd worden met culturele en religieuze verschillen. De spanning die hier uit voortkomen versterken niet zelden de behoefte om (al dan niet symbolische) grenzen te sluiten en de ‘eigenheid’ te beschermen.

Dit alles roept belangrijke vragen op over de mogelijkheden tot vreedzame coëxistentie binnen deze religieuze en culturele verscheidenheid. Het betekent ook dat wetenschappers die de wereld in al haar complexiteit proberen te begrijpen, rekening zullen moeten houden met de belangrijke rol die religie overal ter wereld blijft spelen in het leven van mensen. Het doel van dit onderzoeksproject is om de rol van religie te bestuderen in samenlevingen die gekenmerkt worden door een hoge mate van religieuze diversiteit. Het project heeft een vergelijkend en transregionaal perspectief, waarbij de nadruk ligt op Europa (hoofdzakelijk Nederland) en Afrika (met name Marokko, Ghana en Kenia).

Of er een universele definitie van religie bestaat, blijft de vraag. Toch lijkt het bij religie altijd te gaan om een transcendente, ontastbare wereld – die van God, goden, geesten of andere machten – die voelbaar gemaakt wordt door middel van allerlei praktijken. Religie gaat dus niet alleen over ideeën en overtuigingen, zoals vaak wordt gedacht, maar ook over de manier waarop mensen het “hogere” ervaren via beelden, objecten, gebouwen en teksten.

In dit project kijken we daarom juist naar de materiële kant van religie. Hoe functioneren religies door middel van specifieke menselijke handelingen en materiële vormen? Aan wat voor machtsrelaties zijn deze religieuze uitingen onderhevig? En hoe zorgen die handelingen en materiële vormen er voor dat religies naast elkaar kunnen bestaan of juist met elkaar botsen?

Het project Religious Matters bestaat uit een multidisciplinair team van senior en junior onderzoekers die zich bezig houden met het fenomeen religie, vanuit hun achtergrond als antropoloog, (kunst-)historicus en/of filosoof. Het onderzoeksproject wordt mogelijk gemaakt door de toekenning van de [Spinozapremie](#) en de Prijs Akademiehoogleraren aan Birgit Meyer, door respectievelijk het [NWO](#) en de [KNAW](#). Uit deze fondsen worden een aantal promovendi en postdoctoraal medewerkers bekostigd. Daarnaast worden er verschillende externe onderzoekers en gastonderzoekers bij de projectgroep betrokken. Hoewel alle project-deelnemers hun eigen onderzoeksproject uitvoeren, proberen we ook als team nieuwe inzichten te verwerven in de overkoepelende thema's van het project Religious Matters. Wij onderhouden regelmatig contact in de vorm van tweewekelijkse seminars, workshops en conferenties.

Het gehele project zal acht jaar duren, tot eind 2025. Er staan vijf thema's centraal: gebouwen, objecten, afbeeldingen, voedsel en lichaam. Rond elk thema worden er workshops en andere evenementen georganiseerd in samenwerking met onderzoekers uit verschillende vakgebieden. Wij zullen de resultaten van het onderzoeksproject niet alleen publiceren in wetenschappelijke boeken en tijdschriften, maar ook delen met een breder publiek. Zo zullen wij onder andere opiniestukken schrijven in de krant en bijdragen aan de ontwikkeling van nieuw onderwijsmateriaal over religie.

Auteur Omstreden Zaken

Manon Meijer	MA	Religie & Samenleving (nieuwe vormen van religiositeit),
	MA	Leraar Levensbeschouwing (1 ^e graad)
		Leraar Geschiedenis (2 ^e graad)